

Эгембердиева А.А.

**КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНДА АЯЛДАРДЫН СҮЙҮҮ ТЕМАСЫНЫН
ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**

Эгембердиева А.А.

ОТРАЖЕНИЕ ТЕМЫ ЛЮБВИ ЖЕНЩИН В КЫРГЫЗСКОЙ ПОЭЗИИ

A.A. Egemberdieva

**TO REFLECT THE THEME OF THE LOVE OF WOMEN
IN KYRGYZ POETRY**

УДК:614.25:373.9

Бул макалада кыргыз аялдар поэзиясындагы сүйүү темасынын табияты Н.Жүндүбаева, З.Сооронбаева, А.Узакова, М.Тураева, Б.Карагулова жана Б.Чотурованын ырларынын мисалында иликтөөгө алынды. Алгачкы акындарда сүйүү сезими жымсалданып берилсе, кийинки поэзияда интимдүү маселелер ачык айтылып, ойлор ашкере жылаңачтыкка баш бурганы байкалат.

This article is aimed at exploration of the nature of the topic of love in Kyrgyz female poetry. The exploration is based on the cases of such poetesses as N. Jundubaeva, Z. Sooronbaeva, A. Uzakova, M. Turaeva, B. Karagulova and B. Chotruova. If the previous generation of poets was tending to expression of love feelings in a veiled way, the following generation of poetry shows openness in expression of intimate aspects of love and nakedness of thoughts.

Кыргыз аял затынын сүйүү сезимдери ачык айтыла бербей тургандыгын акындардын ырлары күбөлөйт. Же ал сезим жымсалданып, болбосо башка бир тема менен эриш-аркак берилип, кыргыз кызынын каадасын, адебин билгизип турат. Айталы, Н.Жүндүбаеванын сүйүү сезимдери эмгекке болгон мамиле менен эриш-аркак берилет. Акындын “Көрүнчү көзгө аппагым” деген ырын окуйлу: “Мелтиреген көк жайык, Мен жүрөм анда уй жайып, Дилгирмин сага барууга Чолоом тийбейт кылайып.//Абасын искеп тасманын, Гүлдөрүн үзүп асканын Жибердим белек сыр кылып, Жигердүү жигит байкагын.//Талаанын тилип кыртышын, Ачканда түшүм кулпусун, Эсиңден чыгып калдымбы Эстечи мени жылдызым.//Укпадым сөзүн башканын, Убайым тартып какшадым. Иш аяктап калды го, Көрүнчү көзгө аппагым” (3.67-б.).

Же болбосо “Колунду берчи кыйнабай” деген ырындагы: “Көйкөлгөн чөптү аралап, Чалгы чаап селким жүрөмүн. Артыкча сүйүп, ак тилеп, Арнадым сага жүрөгүм.//Сеңселип желге сайма гүл, Жыпар бир жыты буркурап, Сүрөтүн тартып көзүмө Сүйдүрүп улам кулпунат.//Мелдешип чалгы тартканда, Элесин кубат көңүлгө, Угулуп күлкүн кайдандыр, Эм болгонсуйт өмүргө.//Алтын болуп кетсе да, Алмашпайм гүлдүн гүлүнө. Колунду берчи кыйнабай, Түбөлүк өмүр сүрүүгө” (3.71-б.). Көрүнүп тургандай, акындын ырларынын кейипкерлери сүйсө да уй жайып жүрүп, чалгы чаап жүрүп сүйөт.

Эмгекке байланышпаган бардык нерселер жат көрүнөт. Кымбат адамына барууга дилгир болсо да, “чолоосу тийбейт”. Ал сүйүүдөн дагы, биринчи орунга эмгекти коет. Анын каалаган өңүтү романтикалык маанайда сүрөттөлөт.

Акындын ырларына элестүүлүк мүнөздүү. Жеңил ыргактуу ырларынын көркөмдүк мүнөзү, маанайы алардын авторунун кечээ жакында эле фольклордон суурулуп чыккандыгын, ал фольклорго атайлап кайрылбастан, турган турушу менен башынан эле анын короосунда торолгондугун, элеттик карапайым, жөнөкөй тил өзүнүн миң кырдуу сырын акындын саптарынан ачып жүрүп отурганын байкалат.

Жогорку ырдын акыркы куплетин окуганда кийинки учурдун махабатка жеңил баа мамилесин эмес, бабалардын ага карата астейдил, каймана мамилесин байкайбыз. “Алтын болуп кетсе да, Алмашпайм гүлдүн гүлүнө” деп каалаган аял заты ашык жарынан угууга дилгир болгон жылуу сөздүн күчү ырга, андагы сезимдерге, лирикалык кейипкердин ниетине окурманын ишендирет.

З.Сооронбаеванын сүйүү ырлары өзүнчө сөз кылууга арзыйт. Алардын бир-экөөнү окуп көрөлү. “Чабан жигитке” деген ыры төмөнкүдөй: “Алыскы Көл-Төр жүргөнүң, Сагынды сени жүрөгүм, Жайлоодон түшүп жакага Келесиң качан сүйгөнүм. //... Баккан коюң сан жеткис Жүргөнүң тоонун арасы, Эртели-кеч жол карап, Өңүмдөн аздым, карачы.//Арнаган сага белегим – Ак буудай арбын эгемин Колхоздо жүргөн курбунду Кайратсыз адам дебегин” (8.47-б.). Же: “Тапкансып менден айыпты, Ачылып неге күлбөйсүң, Жаныңа барсам жакындап, Сыртыңды салып сүйбөйсүң. Кегинди ичке каткансып, Кер какшык айтып сүйлөйсүң. //...Кезикпей калган себем, Жумушта болдум бошобой, Күчү менен күрөшкөн Күз күрөш маалы ошондой, Сүйүүбүз суубас эмгектен, Кое тур аз күн жоктобой.//Жигиттик милдет зор болот, Басканы татаал жол болот. Бапестеп сүйгөн жар үчүн Акпайбы тери шорголоп, Күттүм деп милдет кылбачы, Көңүлүм бекер кир болот” (8.50-б.). Ырлардан көрүнүп тургандай сүйүү, ашыктык

сезими эмгек менен эриш-аркак берилет. Бул ырлар жөнүндө деле Н.Жүндүбаеванын ырларына айткандай пикирди айтууга болот.

А.Узакова окурмандардын эсинде баягы жылуу таасири менен калды. Анткени “Жылдыздуу күздөгү” (1980) кайрыктар кийинки жарык көргөн үч китебинде кайрадан кайталанды, ошол эле ырлардын кайрадан берилгени болду, жаңы ырлары болду. Бардыгы дээрлик сүйүү жөнүндө! Жаттап алып, кечелерде көркүнө чыгарып окуп турган гана жарашат. Бир кезги романтикалык, өзүнүн кымбат адамына “окшошууну чындап каалап, чачтарынын агарышын тилеген” баеолук, аруулук, пакизалык, тазалык жоголгон жок. “Жылдыздуу күздө” сүйүүнүн кейипкери болгон кыялкер кыз кийинки китептеринде чындап эле токтолууга мажбур болгон, муну турмуш өзү талап кылган эне катары көрүндү.

«Эркектер аялдар жөнүндө жазышат, аялдар болсо өздөрү жөнүндө жазышат, ал эми эркектер жөнүндө жазган эч ким жок» деп нааразы болгондор бар. Буга себеп деп аялдар субъект катары, өзү жазган тексттин кожоюну жана демилгечиси катары али адабий айдындан көрүнө электигин, ал тургай аял-жазуучунун адабий горизонтто пайда боло электигин айтышат (4). Бул жагдайда соцреализм учурундагы чыгармаларды сыңдоо ашепке болбос. А бирок ымандай сыр менен агынан төгүлгөн агедил ойлор камтылган 60-70-жылдардан берки акын кыздардын интимдүү ырларына сын айтуу кыйын. Ошол эле А.Узакова: “Өмүр бою өзүңдү ырдап келатсам, Өктөм тагдыр өз жолунан тайган жок. Сары оорудай саргайганым сезбестен, Кимдер гана кеп кылышпай калган жок.//Сени мага ыраа көрбөс буйруктун, Табышмагын жандыра албай калышты. Карегимде өзүң турсаң тартылып, Башка менен алмаштырып алышты.//Мейли тагдыр өз жолунан тайбасын, Мезгил иргеит мендеги чын-жалганды. Өзүңдөгү бир утуш деп билемин, Сен жөнүндө бир ыр жазып алганды” (10.11-12-бб.), - деп жазгандай, жигиттерге бүтүндөй тагдырлар арналган. «Калды жылдар жашыл бойдон жаш бойдон. Жашым төгүп, жаштыгыма шылтабайм. Экөөбүздөн курулбаган бакытты Бирөө менен эрдим тиштеп ууртабайм” (10.13-б.) же «Жароокер бир толкун болуп Жакшылыкка ынанткан, Түшкүм келет мен да кээде эсиңе» (5.73-б.) деген мыкты ырлардын күнөөкөрү ким? «Самые лучшие стихи получают не от самой лучшей любви».

А.Узакованын ырлары тууралуу көп нерсени айтууга болот, ал жараткан саптар көп ойлордун жаралышын шарттайт. Адатта сүйүү ырлары эки өңүттө жазылат. Аргасыздыктан жана ал темада жазып көрүүгө чындап аракеттенгендиктен. Жакшы жазылса экөө тең жакшы. Айырмасы ушул – тагдырдын ырларын жүрөгүңдү жүк басып олтуруп окуйсун. Ошол оордукту окурмандын көтөрүшүнүн өзү кыйын. Андай ырларды турмуш-тагдыры жагынан телегейи тегиз адамдар гана окуса жарашат, акын кыздардын аялуу абалын чыдап ар ким эле окуй албайт. Бул өңүттө эркек акындар жолдуу. Алар

табиятынан өжөр, батыл, ошого жараша жолдуу да болгондуктан, ырлары дагы жүрөктөргө жеңил жетип, жеңил окулат. Алар турмуш менен тагдырдын жоготуусун оңой толукташат. Ошондуктан ырларындагы кайгы – айыкчу илдет. Аялдар поэзиясынын оор, эркектер поэзиясынын жеңил кабылданышынын себеби, эркек акын-жазуучулардын чыгармачылыкта аял затынын дагы дүйнө туюмун белгилүү деңгээлде туура чагылдыра билгендигинде. Ал эми аялдар биологиялык жактан алсыз болгон себептүү, чыгармачылыкта дагы эркектин ордун толтура алышпайт, башкача айтканда, аялча гана жазышат жана башкалар тараптан аялча кабылданышат.

Эгерде гендерлик маселени козгой кетсек, кандай гана жазышпасын, ыр үчүн белсенип чыккан ар бир кыздын аракети эрдик. «Ар бир адам эң эле жок дегенде жылына бир жолу гений боло алат» (2.11-б.) - деп Лихтенберг түшүнгөндөй, алардын жолунда да шоола жанган учур болот. Кааласа тоого, кааласа түзгө кетип, «бала багам», «казан-аяк жууйм», «төрөйм» менен иштери жок, кылчусун кылып, кудай тарабынан да, табият тарабынан да ченебей эркелетилген эркектердин бүткүл ушул улуу бактысынын жанында алардын ыр жазып койгону аялдын төрөтүнө чендей турган нерсе. А кыздардын жөнү башка. «Эл эмне дейт, минтип жазбай эле койбойсуңбу, сени кыз дейт» деп үй-бүлөдө айтылган улуттук адеп-ахлак көпкө коштойт. Ал аз келгенсип адабиятка жаңы кадам койгон акын кыздарга эркектер акын катарында эмес, ургаачы катары карашат. Кыздардын көбүнесе 30-40тын кырынан ары жазбай калыштарына айланасындагы күбүр-шыбыр сөздөр менен айындар себеп болот. Басынып, чүнчүгөн байкуштар эптеп көздөн оолак болууга аракеттенишет. Жазбай калуу, же аз жазуунун да бир себебин аялдын өзүндөгү жүзөгө ашпай калган поэтикалык жаратман потенциалды энелик табиятын ачуу (бала төрөө) аркылуу компенсациялаганы менен түшүндүрсө болот. Мунун тескерисинче, психоаналитиктер (Фрейд, Юнг) чыгармачылыктын өзүн адамдагы баштапкы, табигый муктаждыктар, мүдөөлөр канааттандырылбай, жасалма жолго бурулушу (сублимацияланышы) деп түшүндүрүшөт.

Ырас, бул жагдайда билим, дүйнөтааным тууралуу эске албай коюу туура эмес. Биз терең урматтаган сынчы-публицист С.Байгазиев адабияттагы мешанчылык тууралуу 80-жылдары эле баса көрсөткөн. Автор: «...Ошентип бир кезде бурулуш жасайм деп, көбүрүп-жабырган романтигибиз отуздан оогондо өзүнүн гений эмес экендигин, катардагы эле анча-мынча сокур чымыны бар, жөнөкөй пенденин бири экендигин... сезип, акырын абайлап жашап калат» (1.93-94-бб.), - деп таамай белгилейт.

Жогоруда айтылган махабат темасына келсек, өздөрүнүн предметине биологиялык көз караштын призмасынан туруп назар салган 80-90-жылдардын чегинде эки акын болду: «Мен сага талгакмын... Башкага орозомун. Орозомдун өзүң ач келип

оозун...» (9.4-б.) же «Чабак ургун менин денемде, От алуудан менден эринбе» (9.4-б.). Бул интимдүү лирика акындын «Сүйө билбөө өзү чоң күнөө, Сүйгөн жандын баары таптаза» (9.4-б.) деген жакшы саптары менен жыйынтыкталат. Экинчисинде (Б.Карагуловада) дагы ушул маанайдагы ийгиликтүү чыккан саптар бар: “Бороон болсо борошо, буюгамын, Шекер болуп шыгырап куюламын. Күрс жөтөлгөн жарымдын колтугунда, Шер койнунда жаткандай туюламын... Жүз көрүштүк талаадан капилеттен, Ээрчип алып келебиз калбай элден. Кол алыштык жымындап жүр өбүшүп, Жур өбүшүп келели далдаа жерден” (6.69-б.). Же: “Ширини болчум алманын, Ширеси болчум алчанын. Оозуна түшпөй чууруттум, Шилекейин канчанын.//Шингили болчум жүзүмдүн, Бышыгы болчум күзүмдүн. Болжогон жерге үзүлбөй, Болбогон колго үзүлдүм.//“Чымчыкты дагы кыйнабай, Касапчы сойсун” деген бар. Алчаны салса оозуна, Данеги менен жеген бар.//Ичтеги данек түшмөк бар, Боюна жердин бүтмөк бар. Шак ийип, кайра мөмөлөп, Турганым билбейт үзгөн жар (6.27-б.).

Интимдик жактан мындан тереңдеп кеткен ырлар Б.Карагуловада жыш учурайт. Бир карасаң бул - орой, бейадеп, болгондо да ачык түрдө аял киши айтып чыкчу нерсе эмес. Бирок, айтылышы керек экен, айтылды. Ал эми мындай ырды эмне үчүн дал ушул акындар айтты? Өз мезгили гана эмес, бүтүндөй эки муундун шыбагасы өздөрүнө тийип, 50-жылдардын ырдалбай калган (же аз ырдалган) ырлары үчүн 60-70-жылдардын добушун эки эселеп арттырган акын кыздар өздөрүнүн бүткүл жаңылык, «бунтунун» алкагында эмне үчүн аталган тема менен маанайды көз жаздымда калтырышты? Ар бир көркөм чыгарманын жаралыш себеби болот десек, 60-70-жылдардын эркектери андай чыгармаларга себеп боло алышкан жокпу? Биздин пикирибизче, «кунаажын көзүн сүзбөсө, бука жибин үзбөйт» болуп, мында жазып жаткан кыздардын гана эмес, ошол доордун эркектеринин дагы этикасы роль ойносо керек. Же туурап, үйрөнүп, өзү менен өзү ичтен кайнаган 80-90-жылдардын акын кыздары нымтыраган тынчтыктагы, андан дагы эч кандай тышкы жаңы маалыматсыз-абасыз вакуумдагы бугун дал ушинтип чыгардыбы?

Ал эми акын Б.Чотурованын назик, ыйбаалуу, үлбүрөгөн мүнөзү анын сезимдик ырларынан өз ордун тапкан. Сезимдик дегенибиз, “Боз торгой” (1989) китеби өңчөй сүйүү ырларынан турат. Сүйүүнүн дал ошончо миң кыры бар экени, анын айтылып бүтпөс узак дастан экени акындын бириндеги ойду экинчи ыр кайталабаган, ар бир ыр өзү айтып жаткан сезимдин ар бир кырын чагылдырып турган дүйнөсү аркылуу айкын болот. Адатта бир эле теманы каза берген адамдын акыры айтчу сөзү түгөнүп калаары бышык. Б.Чотуровадагы өзгөчөлүк анын дүйнөсү ал өзү “Салттуу ырлар”, “Эркин ырлар” деп шарттуу түрдө белгилеп койгондой, кайсы ырында болсун жаңы ыргак, жаңы уйкаштык, жаңы дүйнө тааным менен ырга салынып,

окуп жаткан окурманына эстетикалык рахат берет. Акындын ырларынын жасалмасыздыгы, табигыйлыгы, жөнөкөйлүгү, жүрөккө жугумдуулугу муну шарттайт. “Кызыл аттан” башталып “Боз торгойдо” улантылган ыйык сүйүү ашып-ташкан бойдон “Сагыныч” (2004) китебине чейин төгүлөт. “Боз торгой” деген китеп аталышынын өзү символикалуу түрдө түрк элинин окшош аталыштагы чыгармасынын, кино тасмасынын идеясына үндөшөт. Андан алган таасир акындын ансыз дагы бүткүл табиятын ээлеген сезимге жакындыгын арттырат.

Жогоруда акын ырларынын жасалмасыздыгын айттык. Акын өз көңүлүндө эмне турса, ошол гана нерселерди ырга айлантат. Сүйүү деген нерсенин өзүндө бардыгы бар – сагыныч, ашык болуу, кызгануу, санаркоо, таарыныч, күтүү, кош айтышуу, эркелетүү, эркелөө, ичи жылуу, көңүл калуу, өчөшүү, тирешүү, өкүнүү, үмүт кылуу, кыялдануу, жалбаруу, аео, жек көрүү, жоготуу, азап чегүү ж.б. Анын жазгандарынын аял затынын жүрөгүнөн өнүп чыккан ырлар экени таасын байкалат. Акындын бир ырын окуп көрөлү: “Менден ашкан душман жоктой күнгүрөп, Сенден ашкан душман жоктой мага да. Ачуу бизге кайдан келди ким билет? Чоочун ойлор чокчоюшат санаада.//Кыйноолордун курмандыгы болчудай, Көңүл кургур кала да албай, калып да, Экөөбүзгө эки башка жол чубай, Баштап кетти эки башка багытка.//Бүттү дедим. Бирок неге жалооруп, кайра өзүмө илмек сунат жүрөгүм. Азабымды сен көтөрүп, мен ооруп калаарымды бала болуп тиледим.//Жеңил кийип булуттардын алдында, Чыйрыктырган муздак желге тең келип. Сага өчөшүп бара жаттым жамгырда, Гамзатовдун Патиматы өңдөнүп (11.10-б.). Ырдан байкалган аялдын табияты, анын таарынчактыгы, көк беттиги, өзүнө жылуу мамиле күткөн ашкере кыялкечтиги, ошого жетишүү үчүн муздак жаандын алдында шамал жиреп бараткан периштедей келбети – ыр окурманга өтө көп элести берет.

Ырларында акын метафораларды арбын колдонот. Анын эң ийгиликтүү мисалы катары төмөнкү ырына көңүл буралы: “Караанына зардай чындыктын, Карегиме туман чөгөрүп. Жыгылчуудай жыкса шумдук күн, Бир сөзүңө турам жөлөнүп. //Келсе дагы атып жыла таң, Саат чыгат экен салчу убай. Бир ызага сыйбай куласам, Бир кирпичин жөлөп калчуудай” (11.27-б.). Акындын мындагы кымбатынын сөзү менен кирпичин гипорболизациялап, эң кубаттуу күч катары сезгени, кымбат адамынын күчүн ашкере баалаганы адаттагы сүйүү сезиминин аныктамаларына сыят.

Постсоветтик учурдун поэзиясында “Сүйөм сени! Аялына айтып бар! Ким сүйбөсүн дили таза адамды...” (7.112-б.), – деп бунт кылып жиберген саптар дагы учурайт. Бул жаш акын А.Көкөевага таандык. Демейде сезим туйгусун ачыкка чыгаргандан ыйбаа кылган кыргыз кызынын XX-XXI кылымдардын тогошундагы образы бул ырдан көрүнөт.

Жыйынтыктап айтсак, сүйүү темасынын кыргыз аялдар поэзиясында чагылдырылышы өз өнүгүүсүнө ээ. Улуу муундун акындарында бул өзгөчө сезим абай айтылып, сырдуу, табышмактуу таризде жолукса, 80-жылдардын поэзиясында ал абстракттуу гана нерсе эмес, денелик таризде сезиле турган ашкере ачык сезим катары көрүнө баштады. Мунун өзү көркөмдүк, стилдик жактан жаңы изденүүлөрдүн болушун шарттады.

Адабияттар:

1. Байгазиев, С. Жаңы мүнөздөр, жаңы конфликттер [Текст] / С.Байгазиев. – Ф.: Кыргызстан. 1980.– 132 б.
2. Гончаренко, Н.В. Гений в искусстве и науке [Текст] / Н.В. Гончаренко. – М.: Искусство. 1991. – 432 с.
3. Жүндүбаева, Н. Алгачкы жаңырык [Текст] / Н.Жүндүбаева. – Ф.: Кыргызмамбас. 1960.
4. Завьялова М. Современная женская литература: поиски традиций и новых языков. Сайт www.exlibris.ng.ru.
5. Карагулова Р. Тынчы жок талаа [Текст] / Р.Карагулова. – Ф.: Кыргызстан. 1988. – 88 б.
6. Карагулова, Б. Сүйүүндү сүртүп кеттин жүрөгүмө [Текст] / Б.Карагулова. - Б.: Айат, 2005. – 92 б.
7. Көкөева А., Аялдын күндөлүгү [Текст] / А.Көкөева. – Б., 2006.
8. Сооронбаева З., Менин айлым [Текст] / З.Сооронбаева. – Ф.: Кыргызмамбас. 1960.
9. Тураева М., Жүрөгүмө өзүң гана чак келдин [Текст] / М.Тураева. 1994. – 32 б.
10. Узакова А., Түнкү асман [Текст] / А.Узакова. – Б.: Кыргызстан. 1997. – 64 б.
11. Чотурова, Б. Боз торгой [Текст] / Б.Чотурова. – Б., 1998. – 132 б.

Рецензент: д.филол.н., профессор Байжигитов К.